

Etnološka biblioteka

Knjiga 23

Urednik

Miroslav Niškanović

Recenzenti

Dr Bojan Žikić
Dr Miloš Milenković

Uređivački odbor

Prof. dr Mirjana Prošić-Dvornić (Northwood University Midland, /SAD/), prof. dr Ivan Kovačević (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr. Dušan Drljača, Beograd, prof. dr. Mladen Šukalo (Filozofski fakultet Univerziteta u Banjaluci), dr Bojan Žikić, docent (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Petko Hristov (BAN), dr Mladena Prelić (Etnografski institut SANU), Beograd.

Štampanje publikacije finansirano je iz sredstava
Ministarstva nauke i zaštite životne sredine
Republike Srbije

ANTROPOLOGIJA SAVREMENOSTI

Zbornik radova

Uredio i uvodnu studiju napisao

Dr Saša Nedeljković

**Beograd
2007**

Saša Nedeljković
snedeljk@f.bg.ac.yu

Antropološki pristup proučavanju etnogeneze: Etnogeneza Crnogoraca*

Apstrakt: U ovom radu je učinjen pokušaj da se prikaže interakcionistički antropološki pristup proučavanju etnogeneze. Zbog toga je izvršena dekonstrukcija istoriografskih studija o crnogorskom narodu, i to kroz uporednu analizu rezultata različitih istoriografskih tradicija. Polazna hipoteza je bila da je etnogeneza crnogorskog naroda dobar primer kako se kroz međuetničku interakciju grade etnogenetske konstrukcije u skladu sa savremenim političkim interesima.

Ključne reči: Istoriografija, antropologija, etnogeneza, identitetski menadžment, Crna Gora.

Uvod

* Tekst je rezultat rada na naučnoistraživačkom projektu MNŽŽS RS br. 147035 "Kulturni identiteti u procesima evropske integracije i regionalizacije".

Studije etnogeneze predstavljaju graničnu naučnu oblast po kojoj krstare i historičari i etnolozi/antropolozi. Tu se često sudaraju pozitivizam, esencijalizam i primordijalizam, s jedne strane, i instrumentalizam, konstrukcionizam i interakcionizam (i još mnogo drugih izama), s druge strane: jednima je obično u prvom planu politička odnosno događajna istorija i istorija više klase, a drugima kulturna istorija i istorija svakodnevnog života. Iako se disciplinarne razlike između istoriografije i etnologije/antropologije često zanemaruju, a historičari i etnolozi/antropolozi tesno saraduju pomažući jedni drugima da bolje uoče i prouče problem, postoje prilično čvrste disciplinarne granice, prilično nepromenljivi stereotipi jednih o drugima, i prilično velika distanca. Ponekad izgleda da se ove dve discipline međusobno sve više udaljavaju, i da je njihova saradnja i/ili kombinacija sve teža. To, međutim, ne mora biti tako. Želeo bih da ovim radom pokažem neke od mogućnosti antropoloških dopuna ili revizija istoriografskih istraživanja etnogeneze. Jedan od takvih doprinosa savremene antropologije istoriografskim istraživanjima etnogeneze svakako je prepoznavanje i upotreba interakcionističkog pristupa: priča o etnogenezi deo je etničkog/nacionalnog identiteta, i ne postoji sama po sebi čekajući da je neko otkrije, i ne nastaje u izolaciji, nego se stvara kroz interakciju više zainteresovanih etničkih entiteta kroz duži vremenski period često menjajući oblik. To konkretno znači da priča o nastanku i razvoju jedne etničke grupe ili nacije ne nastaje u jednom centru, nego u više konkurentskih centara moći u regionu. Kompeticija između različitih perspektiva dovodi ili do stvaranja jedne, opšteprihvaćene kompromisne varijante koja vodi harmonizaciji odnosa, ili do trajnog konflikta, koegzistencije neusaglasivih priča koje održavaju visok nivo dinamike međuetničkih/međunacionalnih odnosa. Priča o etnogenezi, osim toga, ne zasniva se na istorijskoj građi, nego na interesima i željama određenih slojeva u

tim centrima; građa se prilagođava tim interesima, a ne obrnuto. To znači da nikakvi dokazi ne mogu bilo šta bitno promeniti; jedino slabljenje ili jačanje zainteresovanosti jedne od strana u "sporu" može dovesti do stabilnijeg rešenja.

Zbog napred rečenog možemo reći da studije etnogeneze predstavljaju dobar poligon za poređenje i vrednovanje istoriografskih i antropoloških metoda i pristupa. U ovom radu ću pokušati da, na primeru etnogeneze Crnogoraca, kao predmet istraživanja postavim priču o prošlosti, tj, istoriografske narative, a ne samu prošlost. Sledeći savremena antropološka shvatanja prošlosti koja su izložena u uvodnoj studiji, ja ću se etnogenezom baviti kao sredstvom kojim se služe razne istoriografske tradicije u cilju borbe za nacionalne interese: u prvom planu će biti način konstruisanja etnogenetskih modela i njihova upotreba u međuetničkoj interakciji. U daljem tekstu ću prikazati preovlađujuće modele crnogorske etnogeneze i njihovu međuzavisnost, izvore na kojima se ti modeli temelje i korelacije tih modela sa aktuelnim društvenopolitičkim procesima. Cilj ovog rada je da se proveri da li je i u kojoj meri svrsishodno da se antropolozi na ovaj način bave istorijom i prošlošću uopšte, odnosno, u kojoj meri je istoriografija danas odgovarajuća kao partnerska ili pomoćna disciplina antropologiji, a u kojoj meri je podesna kao predmet antropoloških istraživanja. Jedan od ciljeva rada svakako je i provera u kojoj meri etnogenetske konstrukcije korespondiraju sa savremenim političkim programima i interesima.

1. Predmet: Teorije o etničkom poreklu Crnogoraca

Većina studija o etnogenezi Crnogoraca sledi i nameće uobičajeni okvir tumačenja, odnosno, nudi tumačenje etnogenetskih procesa u već postojećim ključevima, u skladu sa već

postojećom etničkom/nacionalnom sistematizacijom: nastanak i razvoj crnogorske nacije se posmatra kroz međuodnos slovenskog, srpskog, hrvatskog i starobalkanskog supstrata. Unutar svake nacionalne historiografske tradicije postoji više grupa ili slojeva naučnika i teorija, od kojih su neki objektivniji, a neki subjektivniji i angažovaniji. U periodima nacionalnih kriza odnosi među tim slojevima se zaoštravaju, što dovodi do jačanja podela. Angažovanost ovih studija pokazuje se kroz selekciju preporučenih izvora, kroz izgrađivanje autoriteta pojedinih sredstava i metoda tumačenja istorijske građe, kroz podvođenje svih faktora pod već postojeće i dokazane kategorije, itd.

2. Srpska teorija

Najuticajnija i do skoro preovlađujuća teorija o etnogenezi Crnogoraca je ona po kojoj su Crnogorci deo srpskog nacionalnog korpusa, odnosno, po kojoj su Crna Gora i Srbija dve države Srba¹. Može se reći da su po toj teoriji od srpskog etnosa stvorene dve nacije: crnogorska i srpska. Kao sličan primer navodi se nemački etnos, od koga su nastale dve odnosno tri nacije: nemačka, austrijska i švajcarska. Državu Zetu (Duklju), koja je tokom 11. veka formirana na teritoriji današnje Crne Gore, većina autora iz Srbije (i mnogi iz Crne Gore) smatra prvom nezavisnom i samostalnom državom Srba u isto-

¹ Jedan od prvih istraživača koji se profesionalno bavio Crnom Gorom je Dimitrije Milaković, koji je svoju "Istoriju Crne Gore" objavio u Zadru 1856. Među najranijim naučnim istraživačima prošlosti Crne Gore treba pomenuti Maksima Šobajića i M.Šerovića (videti B. Hrabak, Podgorica do početka XIX vjeka, Beograd, 2000, 27).

riji². Vuk Karadžić 1837. godine piše da su svi Crnogorci "Slaveni srpske grane grčkog zakona": po njemu su i svi Bokelji "pravi Srbi"³. J. Subotić je 1853. godine tvrdio da je dukljanska odnosno zetska zemlja srpska⁴. Erdeljanović je smatrao da su Crnogorci samo jedna etnička grupa srpskog naroda: nazivao ih je dinarskim Srbima ili Srbima Zećanima⁵. Sličnog je mišljenja, bio je i Cvijić⁶. R. Kovijanić, istraživač Kotorskog arhiva, veruje da su plemena četiri nahije Stare Crne Gore bila srpska⁷. Ova grupa mišljenja polazi od pretpostavke da su teritoriju današnje Crne Gore prilikom doseljavanja Slovena nastanili Srbi, to jest da su u trenutku formiranja države Zete tamo živeli Srbi. Ono što Crnogorce odvaja od Srbijanaca jeste, po toj koncepciji, samo postojanje posebne države iz koje se razvila određena nacionalna svest. Kao glavni, ali ne i jedini izvor za ovu tezu navodi se delo Konstantina Porfirogenita "O upravljanju carstvom" iz 10. veka, u kome se pominje da su stanovnici Zahumlja i Travunije u to vreme bili Srbi⁸. Taj podatak je za

² Dve najiscrpnije studije o etnogenezi Crnogoraca svakako su: N. Vukčević, *Etničko porijeklo Crnogoraca*, Beograd 1981. i M. Glomazić, *Etničko i nacionalno biće Crnogoraca*, Beograd, 1988.

³ V. Stef. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1922, 7.

⁴ Prema S. Brković, *O postanku i razvoju crnogorske nacije*, Titograd, 1974, 19.

⁵ Videti J. Erdeljanović, *Stara Crna Gora: Etnička prošlost i formiranje crnogorskih plemena*, u *Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva* (ur. J. Cvijić), Beograd 1926, 7-22; takođe Š. Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca*, Titograd, 1980, 9.

⁶ Š. Kulišić, *op.cit.* 10.

⁷ Prema M. Glomazić, *op. cit.* 159.

⁸ Videti R. Novaković, *Odakle su Srbi došli na Balkansko poluostrvo: Istorijsko-geografsko razmatranje*, Beograd 1977, 67. "De Administrando Imperio" je poznatiji, latinizirani naziv Porfirogenitovog t-

mnoge istraživače predstavljao dokaz da su verovatno i Dukljani, koji su živeli u njihovom susedstvu, bili Srbi. Ipak, to Porfirogenit nigde jasno ne kaže. Čudno je kako je s njegove strane učinjen takav propust, propust koji će čitav milenijum kasnije dobiti svoj epilog. Vizantijski hroničar Skilica u 11. veku u nekoliko navrata Zetu naziva Srbijom, a njene stanovnike Srbima: Stefana Vojislava on naziva "arhontom Srba". Skilica, međutim, kao i Jovan Zonara, jedan isti narod zove i Srbima i Hrvatima⁹. Kekavmen zetskog kneza Stefana Vojislava naziva Srbinom iz Trebinja odnosno Travunije¹⁰. Ana Komnina, opet, Dukljane poistovećuje s Dalmatima¹¹. Ajnhard u prvoj polovini 9. veka pominje da su Srbi živeli u velikom delu Dalmacije: da li na osnovu toga smemo da pretpostavimo da su nastanjivali i crnogorsku obalu?¹²

Osim pozivanja na istorijske hronike, koje u suštini predstavljaju objektivnu identifikaciju, identifikaciju izvršenu spolja, pristalice "srpske" teorije se često oslanjaju i na subjektivnu identifikaciju, identifikaciju koja se utvrđuje askripcijom samih aktera. Tako posmatrano, "srpska" teorija se čini još teže oborivom. Jer, i pre stvaranja Zete, a i kasnije, postojale su jake etničke, kulturne i političke veze između srednjovekovne Srbije (Raške) i srednjevekovne Crne Gore (Zete, Duklje)¹³. Jedan od najjačih argumenata u prilog ovoj teoriji je taj da su crnogorski vladari (naročito oni iz

raktata "O narodima", koji je završen verovatno oko polovine 10. veka (videti B. Hrabak, op. cit. 26).

⁹ Videti M. Glomazić, op. cit. 28-29.

¹⁰ N. Vukčević, op. cit. 27-28.

¹¹ M. Glomazić, op. cit. 29.

¹² Videti ibid. 18.

¹³ Duklja se od 10. veka počinje nazivati Zetom (videti J. Jovanović, Istorija Crne Gore, treće, ispravljeno i dopunjeno izdanje, Podgorica, 1998. 13.)

18., 19. i 20. veka) sebe smatrali Srbima a stanovništvo Crne Gore srpskim narodom (tu spadaju vladika Vasilije, vladika Petar I, vladika Petar II Petrović Njegoš i knjaz Nikola), kao i to da kod Crnogoraca vekovima postoji veoma jaka i nedvosmislena emotivna vezanost za ideju srednjovekovne srpske države. Danilo Šćepčević-Petrović je nazivan vojvodom srpske zemlje. Mitropolit Sava, u jednom pismu koje šalje mitropolitu Platonu 1766. godine, svrstava sebe i Crnogorce u "srpski nacion"; crnogorski glavari se 1756. smatraju delom "sloveno-srpskog sveta", a u pismu koje su mitropoliti Sava i Vasilije 1757. poslali mletačkom Principu postoji formulacija "od našeg slavnoga carstva serbskoga"¹⁴. Crnogorski gubernator Ivan Radonjić u pismima ruskoj carici Katarini 1788. i 1789. naziva Crnogorce "Srbima Crnogorcima" odnosno "Srbima iz Crne Gore". Jasno je stavljeno do znanja 1779. godine da crnogorski mitropoliti žele da zavise od Pečkog patrijarha u Srbiji. Njegoš za sebe i Matiju bana koristi izraz "dva čista Srbina"¹⁵. Kokel krajem 19. veka Crnogorce, Bosance i Hercegovce svrstava u "srpsku rasu": oni, po njemu, s ponosom ističu da su Srbi¹⁶. Kokel smatra da su Crnogorci predstavljali "srpski tip u potpunoj svojoj čistoti". U narodnim pesmama, "Smrt Vuka Mićunovića" npr., Crnogorci su nazivani Srbima ("ovakvoga sivoga sokola, još srpkinja porodila nije"). Gotovo svi viđeniji i slaviji Crnogorci izjašnjavali su se kao Srbi: tu spadaju i Marko Miljanov i Stefan Mitrov Ljubiša¹⁷.

¹⁴ N. Vukčević, op. cit. 44-45.

¹⁵ Ibid. 46-49.

¹⁶ P. Kokel, Istorija Crne Gore i Bosne, Podgorica, 1998, 48, 56.

¹⁷ M. Glomazić, op. it. 60-61. Stefan Mitrov Ljubiša piše: ".da mi Srbi s glave pogibosmo. Vidi tamo preko vrha, kad Crnojević pođe za ženinom pameću u tazbinu, pak se preseli a upisa u zlatnoj knjizi, kao da mu bijaše zazorno srpsko plemstvo". "Mi smo bili prije kuge Srbi

U delima Nikole I Petrovića, pisanim pre njegovog "disidentstva", može se uočiti nekoliko preovlađujućih ideja. Prva ideja je da su Crnogorci Srbi koji se zajedno sa Srbijancima, Bosancima, Hercegovcima i Dalmatincima bore za obnovu srpskog (Nemanjićkog) carstva i ispunjenje Kosovskog zaveta ("borili se ovdje ili onamo, milome se Srpstvu jednako služi")¹⁸: sve te grupe objedinjava Srpstvo. Crna Gora je za njega ipak "ognjište najšireg i najčistijeg nacionalizma"¹⁹. Druga ideja je ideja jugoslovenstva, odnosno panslovenstva: on Hrvate naziva "najbližom braćom" ili "dičnom braćom", a misli i na "milione jednokrvne braće naše slavenske"²⁰. Rusi su kod njega predstavljeni kao zaštitnici i borci za pravdu, Amerika kao simbol plemenitosti, moći, slobode i pravdoljublja; Nemci i Austrijanci su označeni kao konstantno zlo, kao narod bez morala i viteštva²¹. U njegovom delu nije primetna verska

kučki, a iza nje kopilići što je izvrgao stari panj... Ako je zla sreća prorijedila Srbe u vašem selu, nije, Bogu hvala, u Zeti ni u ostalom – svijetu" (prema M. Spasovski, (ur.), Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji, Beograd, 1993, 212.).

¹⁸ Nikola I Petrović, Djela, Podgorica, 1997. 95. Knjaz Nikola piše da "pod Muratom I srušeno je srpsko carstvo, a pod Muratom V ono opet mora uskrsnuti (319). U jednom govoru kaže: "Ja ve neću sokoliti, jer znam da su vaša viteška prsa nabrekla željom za bojem protiv Turaka, željom da osvete Kosovo i uskrsnete s njega davno sahranjenu slobodu naroda srpskog" (315). Crnogorce Nikola naziva "sokolovima slovenskih brda" (319), hercegovce "dičnom perjanicom naroda srpskoga", a Bosnu i Hercegovinu "srcem Srpstva" (358).

¹⁹ Prema M. Glomazić, op. cit. 79.

²⁰ N. I Petrović, op. cit. 393, 315.

²¹ N. I Petrović, op. cit. 398, 356. "Austrija je kao jedan nejunak, kojemu zapne neko slabiji u ruke pa ga davi i mrcvari bez sažaljenja i bez srca...". Nemce Nikola naziva "jednom moći opasnom po poredak

mržnja: on poziva "jednokrvnu braću muhamedanske vere" u kojima teče "srpska krv" da se ne bore protiv svoje "braće hrišćana"²². Drugi period njegovog života, obeležen izgnanstvom i antisrpsstvom, bio je plodno tlo za direktnije stvaranje antisrpskog fronta u Crnoj Gori, koji je posle njega predvodio Sekula Drljević, takođe nekad zanesen idejom Srpstva²³. Mnogi savremeni autori prosrpske orijentacije predstavnike loze Petrovića iz Njeguša nazivaju "vodičima srpske zemlje" i "egzarsima Trona srpskoga", koji su "sačuvali srpstvo i pravoslavlje u Crnoj Gori, Brdima, Primorju i Skenderiji"²⁴. Vladika Vasilije Petrović je pisao: "Žitelji Crne Gore su svi od slaveno-srpskog naroda i pravoslavno-istočnog blagočastivog ispovijedanja"²⁵. Ničifor Dučić tvrdi da su "svi Crnogorci Srbi pravoslavne vjere"²⁶. U Zemljopisu Knjaževine Crne Gore za treći

svijeta" (392). Za ruskog cara piše: "Naš silni pokrovitelj car Nikola II posla svoje neizbrojne legione da oslobađaju neoslobođeno Slovenstvo, da pomaže i zaštiti Srpstvo" (392).

²² Ibid. 317.

²³ Videti M. Glomazić, op. cit. 78 i dalje. Prilikom prenosa posmrtnih ostataka kralja Nikole I i kraljice Milene iz San Rema u Crnu Goru 1990. godine, tadašnji predsednik SR Crne Gore, Branko Kostić, inače pristalica srpske struje u crnogorskoj političkoj strukturi, nije ni jednom rečju pomenuo sukob srpske i crnogorske dinastije, nego je kralja Nikolu predstavio isključivo kao odanog i beskompromisnog borca za svekoliko Srpstvo (B. Kostić, U čast i slavu crnogorskog kralja Nikole I i kraljice Milene, Etnoantropološki problemi, 7. Beograd, 1990. 7-14.).

²⁴ Videti R. V. Petrović, Vladika Danilo i vladika Sava (1697-178-1), Beograd, 1997. 5.

²⁵ prema R. Ljušić, Istorija srpske državnosti, Srbija i Crna Goranovovekovne srpske države, Novi Sad, 2001. 266.

²⁶ Ibid.

razred osnovne škole piše: "Svi ljudi, koji žive u našoj domovini jesu Srbi, koji su većinom pravoslavne vjere a ima ih nekoliko rimokatoličke i muhamedanske. Osim nas u Crnoj Gori ima još Srba, koji žive po drugim zemljama... U Crnoj Gori žive sami čisti i pravi Srbi, koji govore srpskim jezikom, a ima ih na 300 000 stanovnika"²⁷. Ministar pravde Sekula Drljević je 1910. godine, pre svog "preobraćenja", u Narodnoj skupštini rekao: "Ja držim, gospodo poslanici, da ste vi odavno sa tim načisto, da je ovo Srpska crnogorska narodna skupština, da u Crnoj Gori živi srpski narod..."²⁸. Predsednik Ministarskog saveta Crne Gore Lazar Tomanović izjavio je kralju Nikoli da je Crna Gora iznikla iz "Djedine" Nemanjića, pa je ona "klasična zemlja Srpska"²⁹. Od istraživača sa strane koji su smatrali "srpsku" teoriju najlogičnijom i najargumentovanijom trebalo bi svakako pomenuti B.Grafenauera. On je smatrao da su, u skladu s Porfirogenitovim izveštajem, Hrvati naseljavali krajeve zapadno od Cetine, a Srbi istočno od te reke, uključujući tu i Duklju koja spada u "tip naseljavanja Srba"³⁰.

Knjaz Nikola se četrdeset godina držao stava da se crnogorska državnost javila tek u trenutku raspada Srpskog carstva, šesdesetih godina 14. veka: govorio je da je crnogorska državnost proizvod nepovoljnih istorijskih prilika, i da je Crna Gora deo srpskih zemalja. Na Cetinju je 1898. godine štampan udžbenik istorije u kome se počeci crnogorske državne nezavisnosti vezuju za Balšiće³¹.

²⁷ Prema R. Ljušiću, *ibid.* 267.

²⁸ *Ibid.* 267.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ prema M. Glomazić, *op. cit.* 151.

³¹ Ž. M. Andrijašević, *Crnogorska državna ideja u vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša (prvi dio)*, Matica. Časopis za društvena pitanja,

Poseban problem u okviru etnogeneze Crne Gore predstavlja etnogeneza crnogorskih plemena. U periodu kada crnogorska država ne postoji ili funkcioniše krajnje rudimentarno, u vreme turske okupacije, evidentno je da crnogorska plemena predstavljaju nosioce etničke i proto-nacionalne svesti: kada i kako su nastala ta plemena i ko ih sačinjava? Ovo je pitanje veoma važno zbog uspostavljanja kontinuiteta i mogućih upotreba. Postoje dve glavne teorije koje se bave ovim problemom. Prvu su zastupali uglavnom etnolozi, Cvijić i Erdeljanović. Oni su smatrali da crnogorski plemenski život vodi poreklo od plemenskog života naših srednjevekovnih država, ali i od plemenskog života starih Slovena. Erdeljanović je kao argumentaciju ponudio to što se u nekim istorijskim spomenicima iz 13. i 14. veka pominju imena pojedinih crnogorskih plemena, time što je priroda zemljišta u Crnoj Gori takva da omogućava takav kontinuitet, što je značenje termina "pleme" u narodnom životu sačuvalo staro značenje, što se očuvala stara tradicija o plemenskoj teritoriji, i što postoje dokazi na "kamenim pločama" koje su hrišćanskog porekla. Druga teorija, koju je utemeljio K. Jireček, polazi od toga da su crnogorska plemena nastala od vlaško-stočarskih katuna. Sledeći tu misao Đurđev je dao analizu društveno-ekonomskih faktora koji su doveli do održanja rodovsko-plemenskih odnosa među Vlasima u vreme južnoslovenskih srednjevekovnih država i do pretvaranja Vlaha u vlahe, tj. do pretvaranja jedne etničke skupine u jednu posebnu društvenu klasu u srednjevekovnim državama na tlu nekadašnje SFRJ. Iako je srednjevekovni feudalni sistem uništio plemenski život u župama, i iako je imao tendenciju da potčini i stočarske grupa

nauku i kulturu, god. I, br. 3. Cetinje, 2000. 151. Đorđe Popović je 1896. godine u Beogradu objavio "Istoriju Crne Gore", u kojoj je dvadesetak stranica posvetio dukljanskoj državi. (Loc. cit.)

vlahi, ipak nije uspeo da u potpunosti podvrgne vlaško-stočarsku organizaciju feudalizaciji. Katuni su bili organizacija stočara čija se društvena organizacija temeljila na rodbinskim vezama, a njihova teritorijalizacija je, po Đurđevu, počela u vreme prodiranja Turaka u južnoslovenske zemlje. Njihova teritorijalizacija otvorila je mogućnost njihovog socijalnog preslojavanja. Ovaj je proces dobio maha u vreme Crnojevića, čime su se još više izdvojile starešine katuna koji su postali pripadnici nižeg plemstva. Teritorijalizacija katuna je bila završena verovatno već krajem 15. veka, a ekonomske mogućnosti ovog kraja su omogućile regeneraciju "primitivnih" oblika društvenog života³². Kulišić je smatrao da crnogorska plemena vode poreklo isključivo od ilirskih odnosno albanskih plemena i grupa, drugim rečima, crnogorska plemena su sačinjena od crnogorskog naroda³³.

3. "Hrvatska" teorija o etničkom poreklu Crnogoraca

Druga, najmanje uticajna verzija etnogeneze Crnogoraca, jeste ona po kojoj su Crnogorci etnički Hrvati. Ova teorija se nadovezuje na neka verovanja da je hrvatski etnos stariji od drugih južnoslovenskih etnosa, te da je u odnosu na njih nezavisan³⁴. Po tom shvatanju, Južni Sloveni nisu jedan narod, nego

³² O ovim teorijama videti u B. Pavićević, Stvaranje crnogorske države, Beograd, 1955. 10 et pas.

³³ Š. Kulišić, O etnogenezi Crnogoraca, Titograd, 1980. 39 et pas.

³⁴ Anto Đapić, predsednik Hrvatske stranke prava, izjavio je 2000. godine sledeće: "Ako je i istina da imam crnogorsko podrijetlo, šta je u tome loše. Pa Crna Gora je Hrvatska, a Crnogorci su Hrvati". (B. Ale-

da je reč o raznorodnoj skupini naroda: neki od južnoslovenskih naroda imaju svoju posebnost od najstarijih vremena³⁵. Po toj teoriji, koja se uglavnom bazira na nekim podacima iz problematičnog srednjovekovnog spisa ("Letopis popa Dukljanina"³⁶), Hrvatska je u srednjem veku bila podeljena na Belu i Crvenu Hrvatsku. Crvena Hrvatska se pružala od Duvna do grada Valone u Albaniji, i obuhvatala je i teritoriju današnje Crne Gore. Na osnovu toga neki autori konstruišu etničku grupu "Crveni Hrvati", koja je deo šireg pojma "Hrvati". Osim kod Dukljanina, izvesni posredni nagoveštaji opravdanosti ove teorije traže se i nalaze i kod Porfirogenita: zagovornici ove teorije ističu zanimljivu činjenicu da se Porfirogenit ne izjašnjava o etničkom poreklu Dukljana (Zečana), iako o svim drugim poznatim skupinama iznosi svoj stav. "Dokazi" za ovu teoriju mogu se, navodno, naći i kod vizantijskih pisaca Skilice, Kedrena, Ničifora Vrienija, Nikite Honijata, Teodora Skutariota i Joana Zonare; od srpskih istoričara tu je tezu izgleda donekle smatrao suvislom Vladimir Ćorović³⁷.

ksić, Crveno-crna Gora: O unijaćenju i kroatizaciji Crne Gore nekad i sad, Nikšić, 2002. 100.)

³⁵ Videti V. Lasić, Predgovor, u D. Mandić, Hrvati i Srbi: Dva stara različita naroda, 2. Izdanje, Čikago, 1980.

³⁶ "Letopis popa Dukljanina" je samo jedan od naziva za delo iz 12. veka koji su upotrebljavali Crnčić, Šišić, Mošin. U upotrebi su još i nazivi: Kronika Hrvatska (Kukuljević), Dukljanski letopis (Stanojević), Barski rodoslov (N. Radojčić), Dukljaninova istorija (F. Barišić). (videti F. Barišić, Poreklo Slovena i razvoj njihova carstva (Kratak sadržaj prvog i drugog poglavlja Orbinova dela), u Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena, Beograd 1968, CLII. O Letopisu videti takođe u D. Mandić, Crvena Hrvatska u svetlu povijesnih izvora, 3. U potpunjeno izdanje, Čikago-Rim, 1973/I., 40 et pas.

³⁷ Videti B. Hrabak, op. cit 25.

Dokazi na kojima se bazira ova teorija nisu ni nedvosmisleni ni neproblematični. Pre svega je problematična upotreba pojmova "Hrvati" i "Srbi", kao i odnos između tih pojmova. Jovan Skilica je u 11. veku pisao da su vođe bugarskog ustanka pozvale u pomoć "Mihajla tadašnjeg vladara spomenutih Hrvata, koji je stolovao u Kotoru i Papratni i imao mnogo zemlje pod sobom" (Mihajlo Dukljanski). Ovaj im je poslao svog sina Bodina zajedno sa savetnikom Petrilom, ali kada je ustanak na kraju bio ugušen Vizantinci su zarobili Bodina zajedno sa onim, kako piše Skilica, "koji bijaše kod Hrvata prvi do Petrila". Skilica posle navodi da "narod Srba, koje takođe zovu i Hrvatima, iziđe da pokori Bugare", iz čega su neki autori zaključili da je za Skilicu naziv "Hrvati" u stvari sinonim za "Srbe"³⁸. Lj. Hauptman, međutim, na osnovu ovog pretpostavlja da su u "Mihajlovoj državi dvjema historijskim pokrajinama odgovarala i dva vodeća plemena, tj. u Raškoj Srbi, a u Duklji Hrvati". Ovakav stav on potkrepljuje i saopštenjem Nikifora Brijenija (Nićifora Vrijenija) u kome se zajedno koriste pojmovi Dukljani i Hrvati: Hauptman smatra da je naziv "Dukljani" u pomenutom saopštenju korišćen u geografskom, a naziv "Hrvati" u plemenskom, etničkom smislu, te da su Dukljani u etničkom smislu Hrvati³⁹. Vukčević, s druge strane, stoji na stanovištu da oba naziva, "Hrvati" i "Dukljani", u ovom slučaju treba shvatiti samo kao državne, a nikako kao etničke pojmove⁴⁰. Po "hrvatskoj" teoriji, čiji su najznačajniji predstavnici Crnogorac S.M.Štedimlja i bosanski Hrvat franjevac Dominik Mandić, Srbi su u 12. veku praktično okupirali teritoriju Crvene Hrvatske, koja je bila nastanjena Hrvatima, i

³⁸ Videti Š. Kulišić, op. cit. 15.

³⁹ Ibid. 15-16.

⁴⁰ N. Vukčević, op. cit. 34.

potpuno zatrli svest i sećanje Crvenih Hrvata na njihovo istinsko poreklo⁴¹.

Osim dokaza iz daleke prošlosti, izvesni dokazi ispravnosti ove teorije se nalaze i u novijoj istoriji. Postoje pisani dokazi da su se mnogi Crnogorci u Carigradu tokom 19. veka izjašnjavali kao Hrvati, da su svoj jezik nazivali Hrvatskim jezikom, a da su svog poglavara zvali Hrvat-baša⁴². Prema Evliji Čelebiji Crnogorci su se krajem 17. veka, a prema Ivanu F. Jukiću i polovinom 19. veka, osećali Hrvatima i sebe nazivali Hrvatima⁴³. Po Mandiću, stara Duklja je jedini kraj "gdje su Hrvati uzmakli uslijed povijesnih nedaća, a najviše radom vjerskih predstavnika srpsko-pravoslavne crkve". Uprkos naporima sa srpske strane, Mandić kaže da "široki narodni slojevi u Crnoj Gori, uslijed svoje povijesne podsvijesti, trajno se opiru srbiziranju i traže, da im se prizna ime i država crnogorska". Po njemu, srednjovekovna Duklja je neosporno hrvatska zemlja, a u današnjim Crnogorcima "teče krv starih Hrvata"⁴⁴.

Ovde se susrećemo s nečim što u hrvatsko-srpskim odnosima nije izuzetak nego pravilo: to je neprekidna borba u dokazivanju da

⁴¹ Videti S.M. Štedimlija, Crvena Hrvatska, Split 1991, prvo izdanje Zagreb 1937; takođe S.M. Štedimlija, Pravoslavlje u Hrvatskoj, u Ante Pavelić, Hrvatska pravoslavna crkva, Madrid 1984, 169-189; takođe D. Mandić, op. cit. Nikola Radojčić je smatrao da je hrvatsko ime u Ljetopisu popa Dukljanina upotrebljavano kao sinonim za srpsko ime, dok Slavko Mijušković smatra da je upotreba naziva Crvena i -Bijela Hrvatska bila retka i sporedna te se stoga ti nazivi ne pominju ni u jednom dokumentu papske ili neke druge kancelarije (videti M. Glomazić, op. cit. 41).

⁴² Videti D. Mandić, Hrvatske zemlje u prošlosti i sadašnjosti, 2. Izdanje, Čikago-Rim, 1973/II, 322 et pas.

⁴³ prema ibid. 324.

⁴⁴ Ibid. 326.

su izvesne teritorije, koje danas pripadaju nekoj drugoj (najčešće rivalskoj) naciji, u stvari izvorno bile "naše" teritorije, na koje "mi" imamo istorijsko pravo. Isto kao što Mandić "oplakuje" gubitak hrvatske Duklje, tako i pojedini srpski istoričari oplakuju gubitak "tradicionalno" srpskih krajeva. Milaš i R. Petrović žale za gubitkom srpske (pravoslavne) Dalmacije, koja je izgubljena delovanjem "onih drugih", tačnije delovanjem katoličkog sveštenstva: uticanjem na svest "srpskog" naroda hrvatske nacionalne strukture su uspele da od "Srba" stvore "Hrvate"⁴⁵. Mandić je bio mišljenja da su Hrvati i Srbi već bili formirani narodi prilikom doseljenja na Balkan, i da etnička granica između njih ima kontinuitet od više hiljada godina⁴⁶. Prisvajanje stanovništva drugih oblasti i njihovo proglašavanje za Srbe, po Mandiću, dolazi umnogome od članka Vuka Karadžića "Srbi svi i svuda" (1849), u kojem on proglašava srpskim zemljama sve one krajeve u kojima se govori štokavski⁴⁷.

Ideja objedinjavanja "sve-srpskih" teritorija je, međutim, starija od Vuka. Tokom Prvog srpskog ustanka Karađorđe i Savet želeli su da izbave i ujedine sve tri "srpske" zemlje (Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu); "Načertanije" Ilije Garašanina 1844. godine predstavlja političku artikulaciju tih težnji. Sličnih razrađenih tendencija, mada ne mnogo, bilo je i u Crnoj Gori. Godine 1807., vladika Petar I, Stepan Sankovski i arhimandrit Simeon Ivković su, sledeći rusko nastojanje za uspostavljanjem komunikacije Dunav-Jadran, zamislili stvaranje "Slaveno-serbskog carstva", koje bi sačinjavali Crna Gora,

⁴⁵ Videti Episkop N. Milaš, Pravoslavna Dalmacija: istorijski pregled, Beograd, 1989. 572; takođe R. Petrović, op. cit. 100-101.

⁴⁶ Videti D. Mandić, Hrvati i Srbi: Dva stara različita naroda, 2. Izdanje, Čikago, 1980.

⁴⁷ Videti D. Mandić, 1973/II: 11.

Hercegovina, Brda, Boka Kotorska, Dubrovnik i Dalmacija, a tom bi carstvu u pogodnom trenutku mogli da pristupe Bosna i Srbija: prestonica bi bila u Dubrovniku. Ovim carstvom je trebalo da upravlja izaslanik ruskog cara, a zamenik bi mu bio crnogorski vladika⁴⁸.

U svakoj od istoriografskih tradicija može se primetiti da postoji jasna i dosledna nacionalistička orijentacija. Svaki istraživač koji od te orijentacije odstupa stavljen je na stub srama. Objektivni posmatrač bi se zapitao: zašto su neki naši sunarodnici-naučnici prihvatili teorije iz konkurentskih sredina, a ne našu? Kako objasniti činjenicu da su tim ljudima bili poznati svi izvori, a da su oni ipak, iako veoma dobri poznavaoци problematike, odabrali da podrže teoriju konkurentске nacije? Da li to znači da su njima stručnost i profesionalna etika bile ispred nacionalne pripadnosti i nacionalnih interesa, a da je kod nas obrnut slučaj? Strategija kojom svaka nacionalna istoriografska nauka pribegava rešavanju ovog problema kreće se u dva pravca: diskreditovanje samih "otpadnika" i njihovih stručnih i moralnih vrednosti, odnosno, u slučajevima kada to nije moguće, pravdanje tog postupka željom da se postigne neki drugi, tada aktuelni i skriveni politički cilj. U ovom drugom slučaju ne dovodi se u pitanje ni stručni autoritet naučnih veličina, ni njihova odanost nacionalnim interesima. U tom smislu prihvatanje "srpske" teorije od strane najuticajnijih hrvatskih istoričara (F.Račkog i F.Šišića) Mandić tumači kao posledicu želje Hrvata da pridobiju Srbe za ideju jugoslovenstva, odnosno, kad je Šišić u pitanju, time što je morao za štampanje svojih dela pomoć tražiti od Srba⁴⁹. Naime, u periodu između dva svetska rata gotovo da je, u okviru jugoslovenskog istorijskog

⁴⁸ Videti R. Ljušić, nav.delo, 75-76, 117 et pas.

⁴⁹ D. Mandić, op. cit. 12.

društva, bio postignut koncenzus da je Zeta bila srpska kraljevina⁵⁰. Pored Šišića i Račkog, "srpsku" teoriju je od hrvatskih istraživača prihvatao i Natko Nodilo. On je tvrdio da su, u skladu sa delom K.Porfirogenita, u 10. veku Srbima bile naseljene i Dioklitija, Trabunija, Konavlje, Zahulmija i Paganija. Nodilo je smatrao, za razliku od Mandića, da se ne može govoriti o generičkim Srbima i Hrvatima, te da je teško te narode razlikovati, naročito u Porfirogenitovo doba⁵¹.

Obe ove grupe teorija ("srpska" i "hrvatska") polaze od pretpostavke da Crnogorci, kao poseban, specifičan i samosvestan etnički element sa svojim imenom, nisu postojali ni pri doseljavanju Slovena na Balkan, ni prilikom formiranja prve države na teritoriji današnje Crne Gore. Takođe se smatra da preslovenski etnički elemenat nije bio dovoljno jak da bi u većoj meri mogao uticati na razvoj etničke/nacionalne svesti Crnogoraca. S druge strane, dok se pojam "Crnogorci" uzima pre svega kao teritorijalna (geografska) ili državna oznaka koja je tek kasnije dobila etničku konotaciju, termini "Srbi" i "Hrvati" se uzimaju kao stari, manje-više čvrsti i nepromenljivi etnički nazivi: Ljušić tvrdi da je pojam "Crnogorci" i u tursko vreme i u vreme vladika označavao deo srpskog naroda, a ne poseban narod⁵².

Uverenja da su Srbi i Hrvati dva stara etnička pojma baziraju se na činjenici da se određeni nazivi, slični nazivima "Srbi" i "Hrvati", pominju još početkom naše ere. Analizu jednog od najstrijih pomena dao je Niko Županić u svojim radovima "Srbi Plinija i Ptolomeja" i "Prvi nosilci imena Srb, Čeh,

⁵⁰ Videti F. Šišić, Hrvatska istorija, Jugoslovenski istoriski časopis 1-4, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1935, 323-328.

⁵¹ M. Glomazić, op. cit. 44.

⁵² R. Ljušić, op. cit. 266.

Hrvat in Ant⁵³. On je ukazivao na postojanje izvesnih etničkih skupina na istočnoj obali Azovskog mora odnosno na Kavkazu u 1. i 2. veku naše ere, čiji nazivi upućuju na Srbe i Hrvate. Županić pretpostavlja da su to bila neka azijska plemena koja su kasnije prešla u Evropu i pomešala se sa Slovenima, nametnula Slovenima ime, ali zato bila asimilovana te primila slovensku kulturu. Od drugih, nedovoljno priznatih radova, koji pronalaze tragove postojanja Hrvata i Srba u davnoj prošlosti možemo, kao najupečatljivije primere, pomenuti već spominjanog Mandića, zatim Sakača na hrvatskoj strani, i Olgu Luković-Pjanović te Jovana I. Deretića na srpskoj strani⁵⁴.

4. "Unutrašnja" teorija o etničkom poreklu

Treća grupa teorija, koja se po zastupljenosti i značaju nalazi između prethodne dve, smatra da su Crnogorci samosvojan i originalan etnički entitet koji se ne može podvesti ni pod srpski ni pod hrvatski imenitelj. Moglo bi se, uz izvesnu opreznost, reći da je rodonačelnik te teorije knjaz Nikola, a da je njegov nastavljач Sekula Drljević. Obojica su bili veoma odani "srpskoj" teoriji do određenog trenutka, kada su promenili mišljenje i počeli da stvaraju jednu drugu, do tada ne naročito raširenu i ne tako razrađenu i popularnu teoriju. Po nekim autorima, knjaz Nikola je razlikovao dve stvari: kao prvo, "srp-

⁵³ Videti N. Županić, Srbi Plinija i Ptolomeja, Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, Beograd 1924; takođe N. Županić, Prvi nosioci etničkog imena Srb, Hrvat, Čeh in Ant, Etnolog II, Ljubljana, 1928.

⁵⁴ S. Sakač, "The Iranian Origins of the Croats", u The Croatian Nation in its struggle for freedom and independence, Čikago, 1955, 40-46; O. Luković-Pjanović, Srbi narod najstariji, Beograd 1994; J. I. Deretić, Antička Srbija, Temerin, 200.

sko carstvo", kao političku tvorevinu koja objedinjuje sve političke činioce koji su ulazili u sastav srednjevekovne države Nemanjića; i kao drugo, Duklju, odnosno Crnu Goru, s jedne strane, i Rašku odnosno Srbiju, s druge strane, koje predstavljaju samo delove prethodno pomenute političke tvorevine. On se, po autorima "separatističke" orijentacije, veoma dugo borio za ujedinjenje sa Srbijom zato što je smatrao da se samo ta cela politička tvorevina kao jedinstven činilac može izboriti za nezavisnost, iako su njeni delovi posebne etničke i nacionalne celine. Crna Gora je, u tom smislu, po knjazu Nikoli, trebalo da bude Pijemont i prirodno političko jezgro obnove "srpskog carstva", stožer nacionalno-političke borbe srpskog naroda⁵⁵.

Slično knjazu, i Drljević se jedno vreme zdušno borio za ujedinjenje Crne Gore i Srbije, da bi dvadesetih godina 20. veka počeo da iznosi ideje po kojima Crnogorci ni rasno ni krvno nemaju ništa zajedničko sa Srbima, da su Crnogorci posebna nacija, da su Crnogorci poreklom Iliri ili Crveni Hrvati, odnosno, četvrto jugoslovensko pleme i da su nekad bili katolici, te da Crnogorci namerno nisu ni učestvovali u bici na Kosovu, iz čega valja zaključiti da imaju prava na svoju državu⁵⁶. U naučnim krugovima jedan od konstruktora te teorije je Jagoš

⁵⁵ Videti Ž. M. Andrijašević, op. cit. 145 et pas. Pjesma "Amanet s neba" govori o tom političkom programu. Bog je poslao na Cetinje dva anđela, od kojih je jedan nosio zlatnu krunu cara Dušana, a drugi sablju Ivana Crnojevića. Anđeli su knjazu Nikoli predali ove darove a on je obećao: "Ja ću braniti Crnu Goru sabljom Ivana a tražiću naše zemlje krunom Dušana". (prema Ž. M. Andrijašević, op. cit. 155.)

⁵⁶ Videti M. Glomazić op. cit. 85 et pas. U novijim tekstovima autora crnogorske orijentacije za prvobitno slovensko stanovništvo Crne Gore upotrebljava se etnički neutralan i nezavisan pojam "dukljanski Sloveni" (videti B. Šekularac, Svjetlost prošlosti, u listu "Pobjeda" od 27. Aprila 2002, 36).

Jovanović, ali je njegov mnogo direktniji i konkretniji nastavljaj, Savo Brković, konačno uobličio i artikulirao ovakva razmišljanja. Brković se koristio Istorijom Crne Gore pisanoj u Titogradu 1967., zatim delovima Ćorovićeve Istorije Srba, pa radovima Đ.Radojičića, Tomaša Markovića, Jagoša Jovanovića, itd.⁵⁷; iako je Brkovićeve knjige privukla veliku pažnju, pravo rasplamsavanje diskusije izazvao je tek njegov sledbenik, Špiro Kulišić, budući da je bio školovan etnolog i rukovodilac eminentnih naučnih institucija⁵⁸. Mnogo manje buke izazvala je studija D. Živkovića, koja je po pristupu i argumentima donekle slična Jovanovićevoj⁵⁹. Današnje pristalice ove teorije su, između ostalih, Jevrem Brković⁶⁰, Vojislav Nikčević, Milorad Popović i Radoslav Rotković.

⁵⁷ Videti S. Brković, op. cit.

⁵⁸ Š. Kulišić, op. cit.

⁵⁹ Videti D. Živković, Istorija crnogorskog naroda: Od starijeg kamenog doba do kraja srednjeg vijeka, Cetinje, 1989.

⁶⁰ Jevrem Brković, urednik Crnogorskog književnog lista, napravio je poređenje koje ima za cilj da pokaže političku i kulturnu superiornost Crne Gore u odnosu na Srbiju. Svoju analizu je nazvao "Kako milenijumski Crna Gora i Srbija stoje u ogledalu preciznih istorijskih podataka". Kao prvo, Raška je, po Brkoviću, dobila nezavisnost 1190. godine, 148. godina posle Zete. Kao drugo, kraljevstvo je Raška dobila 1217. godine, 140 godina posle Zete. Arhiepiskopiju je dobila 1219., 130 godina kasnije. Prvog cara Zeta je imala tako što je Bodin postao car makedonskih Slovena 1072., dok je Dušan postao car 1346. godine: dakle, 274 godina kasnije. Ustanak protiv Turaka Crnogorci dižu 1603. godine, a Srbija 1804. godine, 201 godinu kasnije. Brković tvrdi da je prekid državnog kontinuiteta kod Crnogoraca trajao 107 godina, a kod Srba 345 godina. Stalni kontinuitet državnosti u slučaju Crne Gore traje 315 godina (1603-1918), a u slučaju Srba 114 godina (1804-1918). Crkveni kontinuitet u Crnoj Gori traje 831 godinu (1089-1920), u Srbiji 240 godina (1219-1459). Prekid kontinuiteta traje u Crnoj Gori 72

J. Jovanović u svojoj Istoriji Crne Gore ne polemiše mnogo oko etničkog porekla Crnogoraca: on jednostavno piše o "slovenskom stanovništvu" u Crnoj Gori⁶¹. On je bez polemičkog tona Istoriju Crne Gore na suptilan način prikazao kao istoriju jednog posebnog naroda kome su mnoge stvari iz Srbije bile nametnute: pitanje etnogeneze i etničke pripadnosti naizgled je izvan njegove sfere razmatranja, dok je pažnju posvetio političkoj strani stvari. Sličnog stava je bio i Živković, koji ukazuje na značaj simbioze slovenskog i albanskog stanovništva koje se razvijalo i primalo uticaje i nekih starijih slojeva stanovništva i kulture⁶². Brković, kao i Kulišić, sa pozicije istraživača etničke strane problema, čvrsto stoji na stanovištu da su Sloveni prilikom doseljavanja na Balkan bili neizdiferencirana skupina plemena u okviru koje nije postojao širi etnički identitet od plemenskog. On takođe smatra da u istorijskim izvorima nigde izričito ne stoji da su teritoriju današnje Crne Gore naselili Srbi. Dubrovački historičar Medini, na primer, smatra da su Vizantinci naselili Srbe u Humu, Trebinju, Paganiji i Dalmaciji, ali ne i u Duklji⁶³. Po Brkoviću, dakle, Južni Sloveni su se tek na Balkanu počeli diferencirati i tek su tu počeli formirati svoj etnički i nacionalni identitet, pa se stoga ne može govoriti o "srpskom" ili "hrvatskom" poreklu slovenskih

godine (1920-1992), a u Srbiji 252 godine (1459-1557, и 1766-1920). U periodima prekida kontinuiteta, kako kaže Brković, postoji vakuum, što znači da ne postoji ni nezavisna crkva ni nezavisna država. Zato se vodi borba oko crnogorskog kontinuiteta (videti CKL 71, Podgorica, 15. 11. 2003, 31).

⁶¹ J. Jovanović, Istorija Crne Gore, treće, ispravljeno i dopunjeno izdanje, Podgorica, 1998, 9 et pas..

⁶² D. Živković, op. cit. 93 et pas.

⁶³ Prema B. Hrabak, op. cit. 25.

plemena u Crnoj Gori. Posedovanje određene države i prihvatanje određene konfesije je faktor koji je od tih skupina stvorio Srbe, Hrvate i Crnogorce. U skladu s tim, Crnogorci su poseban entitet u okviru slovenskog etničkog korpusa⁶⁴. Živković takođe smatra da je traženje etničke osnove tadašnjih država uzaludan i tendencizan pokušaj⁶⁵. Da bi poktkrepio svoju tvrdnju, Brković se poziva i na Miroslava Krležu, koji oštro kritikuje i ismeva ideju o tome da su Hrvati i Srbi u trenutku naseljavanju na Balkan bili formirani narodi sa jasnom nacionalnom svešću⁶⁶. Brković i Kulišić stavljaju akcenat i na preslovenski i na stari slovenski (pre-državni i pre-narodni) etnički elemenat, koji je takođe učestvovao u stvaranju identiteta kasnijih srednjevekovnih država: u Crnoj Gori su pre Slovena živeli Grci, Rimljani, iliro-romansko stanovništvo (romanizovani Iliri, Dakoromani, Jaudije, Kriči, Španji, Bukumiri, Mataruge i drugi)⁶⁷. Stari Zečani (Lužani), srednjevekovni stanovnici Zete, nastali su kao posledica mešanja ovih neslovenskih etničkih elemenata i Slovena: Cvijić Lužane nije smatrao pravim Slovenima⁶⁸.

Ovde se može izneti jedno zapažanje, koje u suštini ne predstavlja kritiku samo ove teorije, već se odnosi na jednu praksu koju, iako drugačije direkcije, nalazimo i u drugim teo-

⁶⁴ J. Brković, op. cit. 12 et pas.

⁶⁵ D. Živković, op. cit. 98.

⁶⁶ J. Brković, op. cit. 8-9.

⁶⁷ Ibid. 25; takođe Š. Kulišić, op. cit. 21.; takođe B. Hrabak, op. cit. 25. U Enciklopediji Leksikografskog zavoda (prema J. Brković, op. cit. 25.), kaže se da su pleme Pipera formirali "stari Srbi (Lužani) na području gdje je bilo vlašskog stanovništva (Mugoša) koje je vremenom poslavenjeno".

⁶⁸ B. Hrabak, loc. cit.

rijama. Naime, čini se da su se Brković i Kulišić često nekritički pozivali na hrvatske izvore i zaključke hrvatskih historičara, koji su imali političkih težnji da Crnogorce odvoje od Srba: budući da je u to vreme bilo teško dokazivati da su Crnogorci Hrvati, pokušavalo se bar dokazati da srpsko poreklo Crnogoraca nije neupitno⁶⁹. Slične težnje nalazimo i kod Srba, na primeru Bunjevaca: znatno je lakše ubediti Bunjevce u problematičnost njihovog hrvatskog porekla, nego ih uveriti da su oni Srbi. Podrška borbi za samosvojnu teoriju od strane etničke spoljašnjosti tako može da se shvati i u razvojnom smislu: ona predstavlja prelaznu fazu ka prihvatanju suprotne spoljašnje teorije od one koja je bila prihvatana na početku. Strategija kojom se služe spoljašnji faktori je, u prvoj fazi, ubeđivanje etničke unutrašnjosti da su oni poseban i nezavisan entitet.

U svetlu "crnogorske" teorije, razlika između Crne Gore i Srbije je i u tome što je pre slovenskog dolaska na Balkan Crnu Goru naseljavao pretežno tzv. Ilirski narod, a u dobrom delu Srbije živeo je tzv. Trački narod. Dakle, čak i da su Crnu Goru naselili u 7. veku samo Srbi, mešavina koja je nakon toga nastala sa zatečenim stanovništvom daje drugačiji etnički kvalitet od kvaliteta koji je nastao u Srbiji. Poistovećenje etničke i religiozne pripadnosti uticalo je, po Brkoviću (a na osnovu teksta u Enciklopediji Leksikografskog zavoda), na to da se sa širenjem Nemanjićke države i srpske pravoslavne crkve širilo i srpsko ime⁷⁰. Kulišić je stajao na stanovištu da je u Crnoj Gori bilo preseljavanja i doseljavanja ljudi, ali da se doseljavao uvek i samo crnogorski narod. Postojanje posebnog i

⁶⁹ Priča se da je Maček tvrdio da je karta na koju bi Hrvatska mogla igrati u cilju destabilizacije Srbije i Jugoslavije bila, između ostalog, i Crna Gora, zbog svoje ponositosti.

⁷⁰ J. Brković, op. cit. 23.

nezavisnog crnogorskog naroda ogleda se, po Kulišiću, i u posebnom fizičkom tipu i posebnoj kulturi, naročito u specifičnom i originalnom jeziku – zetskom dijalektu. Po njemu, Dukljani su nastali mešanjem Romana, Arbanasa (balkanskih starinaca), manje skupine Hrvata i starijeg sloja slovenskog stanovništva koje se doselilo pre Srba⁷¹. U prilog ove teze idu neke zabeleške putopisaca iz 19. veka. Rovinski i Holoček, na primer, pišu da se imenom Srbin označava pravoslavni vernik, a da se imenom Crnogorac označava etnička pripadnost, odnosno narodnost⁷². Zagovornici "crnogorske" teorije, kao dokaz da Srbi nisu oduvek smatrali Crnogorce delom srpskog etničkog korpusa već da je to konstrukcija nastala kasnije, često navode Jirečekovo zapažanje da srpski izvori, rodoslovi i povelje stalno spisak srpskih vladara počinju sa Nemanjovim, jer nisu "povezivali svoju povijest s poviješću Duklje"⁷³.

Radoslav Rotković je poslednjih godina preduzeo grandiozan projekat ponovnog čitanja i interpretiranja svih važnih istorijskih izvora u vezi sa etnogenezom i istorijom Crne Gore i Crnogoraca. U tom smislu objavio je više knjiga koje se

⁷¹ Š. Kulišić, op. cit. 11 et pas. Vodeći ideolog nezavisne Crne Gore danas je verovatno predsednik Dukljanske akademije Jevrem Brković. On Srpsku pravoslavnu crkvu naziva okupatorskom crkvom, ističe presrpske elemente crnogorske istorije (dukljansku i zetsku fazu), a DANU izdaje časopis koji se zove "Doclea" (videti A. Tunjić, Crna Gora izlazi iz Jugoslavije, intervju sa Jevremom Brkovićem, Vjesnik 21. Aprila 2001, 3).

⁷² Prema S. Zeković, Ideološko-političke pretpostavke i ramovi poricanja i ništenja crnogorskoga jezika, u Jezici kao kulturni identiteti na području bivšega srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika, Cetinje, 1998. 183-225.

⁷³ Ibid. 193.

bave različitim periodima crnogorske istorije⁷⁴. Rotković nije diletant, što on pripisuje svojim naučnim neistomišljenicima, ali je izuzetno tendenciozan i sklon "nekanonskim" istorijskim raspravama i izvorima. Dukljaninov letopis smatra validnim izvorom⁷⁵, a često se poziva i na problematičnog R. Novakovića. I u njegovim raspravama vidimo da cilj naučne rasprave nije da se dokaže nešto kao istinito, nego da se stvore predstave sa kojima bi se mogle povezati trenutne težnje i emocije dela crnogorske nacije. Evidentna potreba za distanciranjem od jednog modela (srpskog), dakle, negativni aspekt identifikacije, ne može dobiti svoj puni izraz i smisao sve dotle dok se ne pojavi neka celovita i dokumentovana alternativna teorija prema kojoj se može graditi pozitivni identifikacijski odnos, a zatim i da se radi na materijalizaciji te teorije kako bi ona mogla dospeti do institucionalnog nivoa.

Po Rotkoviću, osnovno pitanje istraživanja crnogorske istorije nije da li su Crnogorci poreklom Srbi, nego zašto Crnogorci nisu Srbi. Činjenica da su Duklja, Bosna, Hrvatska i Srbija bile prve slovenske države na Balkanu dokazuje, po njemu, da su u njima živeli različiti narodi, inače bi se u suprotnom stvorila jedna a ne četiri države. Rotković na osnovu velikog broja izvora zaključuje da su Crnogorci južnoslovenski narod zapadnoslovenskog porekla, u prasadstvu sa severnim Rusima i Poljacima, "posebno iz njihovog Zapadnog Primorja". Preci Crnogoraca, kaže Rotković, došli su iz plemenskih saveza Veleta-Ljutića i Obodrita

⁷⁴ Videti R. Rotković, Crna Gora i Dušanovo carstvo, Cetinje, 1997.; R. Rotković, Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojisavljevića, XI-XII vijeka: Izvori i legende, Podgorica, 1999.; R. Rotković, Odakle su došli preci Crnogoraca: Onomastička istraživanja, Podgorica, 2000.

⁷⁵ R. Rotković, Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojisavljevića, XI-XII vijeka: Izvori i legende, Podgorica, 1999. 138.

koji su nastanjivali predeo između ušća Visle u Baltik i Atlantika. Glavne dokaze Rotković nalazi u toponimima; u Polablju i Pomorju nalazi se na stotine toponima koji su isti sa onima u Pomorju Zetskom. U pisanim izvorima Rotković se veoma čvrsto oslanja na činjenicu da su u srpskim srednjevekovnim dokumentima jasno odvajaju "srpska zemlja" od "pomorske", odnosno od "zetske zemlje" ili "pomorja zetskog". Rotković podvlači opšteprihvaćeni stav da se rasni slojevi ne slažu sa kulturnim slojevima, jezicima i državnim granicama, tako da se on nije usmerio na traženje kontinuitete gena već svesti, što ga je više opredelilo ka traženju kulturnih a ne bioloških dokaza. Rotković u literaturi pronalazi povod da Stare Crnogorce (Starocrnogorce) nazove dukljanskim Slovenima⁷⁶. Po njemu, Crnogorci su jedini narod na Balkanu sa "izvodom iz matične knjige rođenih", koji su se naselili na Balkanu pre Srba i Hrvata. Razlike u kulturi Srba i Crnogoraca Rotković nalazi kako u teritorijalnoj rasprostranjenosti, različitoj kulturi sahranjivanja, različitom jezičkom supstratu sa ijevkskim izgovorom, različitom mentalitetu, različitoj strukturi plemenske zajednice. Kada je odnos prema Srbima u pitanju, Rotkovićeva glavna teza je da se srpstvo u Crnoj Gori temelji na izjednačavanju pravoslavlja kao srpske vere i narodnosti i na izmišljanju srpske tradicije. Osim toga, po istom autoru, srpske institucije su tokom vekova planski vršile uništavanje dokaza o presrpskom sloju crnogorske svesti, tako da danas nema mnogo materijalnih i duhovnih ostataka tog perioda crnogorske prošlosti⁷⁷.

Drugi problem sa kojim se Rotković hvata u koštac jeste odnos različitih naziva države i naroda koji su postojali na teritoriji

⁷⁶ Videti R. Rotković, *Odakle su došli preci Crnogoraca: Onomastička istraživanja*, Podgorica, 2000. 277-280.

⁷⁷ Videti R. Rotković, *Crna Gora i Dušanovo carstvo*, Cetinje, 1997. 243-244.

današnje Crne Gore. Jedan od glavnih problema dokazivanja vekovnog kontinuiteta crnogorske države je drugačiji naziv te države u Srednjem veku od onoga u Novom veku. U tom smislu Rotković ulaže veliki napor da dokaže da postoji kontinuitet između Pomorja, Duklje, Zete i Crne Gore, i stalno pravi upoređenja sa drugim nacijama koje imaju isti ili sličan problem⁷⁸.

5. Problem osnovnih izvora

Sve ove teorije se zasnivaju na različitom tumačenju svega nekoliko istorijskih izveštaja: dva najiscrpnija i nezaobilazna dela predstavljaju dve slike iz dva različita ugla. Prvi je delo čoveka sa strane, a drugi verovatno nekog slovenskog autora katoličke orijentacije. U prvom slučaju radi se o delu Konstantina Porfirogenita (10. vek), koje nosi naslov "O narodima", ali koje se uglavnom naziva "De administrando imperio" ("O upravljanju carstvom" ili "O upravljanju državom"), a u drugom o "Letopisu popa Dukljanina" od anonimnog autora iz 12. veka. Oba ova teksta su krajnje problematična. Za prvi nije sasvim sigurno da ga je pisao jedan autor, a izgleda da su podaci izneseni u njemu skupljeni sa raznih strana i da se odnose na različite periode, te su često kontradiktorni i nejasni⁷⁹. Naizvesno je i to koliko je autor zaista poznavao problem o kome je pisao. Sličan je slučaj i sa drugim tekstom ("Letopis...") koji dobrim delom predstavlja latinski prevod nekog starijeg teksta, koga sam pisac naziva "Methodius"⁸⁰. Još je Ivan Lucije (Lučić) 1666. godine smatrao

⁷⁸ Videti R. Rotković, Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojisavljevića, XI-XII vijeka: Izvori i legende, Podgorica, 1999. 22.

⁷⁹ Videti R. Novaković, op. cit.

⁸⁰ Videti D. Mandić 1973/I: 40 et pas.

da "Letopis..." predstavlja više priče nego stvarnu istoriju, sa čime se složio i Jagić⁸¹. Kritiku ovog teksta dala je, između ostalih, i Nada Klaić: ona smatra da je delo napisano kako bi se prikazala starost barske biskupije, i da je u velikoj meri zasnovano na legendama i izmišljotinama⁸². Negativnu ocenu kao istorijski izvor ovaj je tekst dobio i od Račkog i Jirečeka⁸³. Dodatnu zabunu unose i nazivi određenih oblasti, koji više odavno nisu u upotrebi⁸⁴. Letopisu se poriče istorijska vrednost jer se u njemu često ili uopšte ne pominju datumi, godine i imena poznatih vladara: ne pominje se čak ni glavna ličnost Duklje iz sredine 11. veka, Stefan Vojislav⁸⁵. Iako znatno relevantnije, ni Porfirogenitovo delo nije imuno na ozbiljne kritike u pogledu nepotpunosti i nepouzdanosti. No, veći problem od nepotpunosti izvora jeste činjenica da istoričari namerno ili nenamerno prilikom interpretacije izostavljaju pojedine delove izvornog teksta, ili čak izbegavaju da pomenu čitave delove, kako ne bi opravdanost svoje teorije doveli u pitanje. Srpski istoričari često izbegavaju pominjanje pojma "Crvena Hrvatska", pravdajući se da je to neozbiljan i krajnje neproveren podatak, a hrvatski istoričari izostavljaju Porfirogenitovu tvrdnju da su Zahumsku i Travunijsku oblast naseljavali Srbi, argumentujući to tako da to nema posebnog značaja za razmatrani problem.

Tumačenje je posebna priča. U mnogim dokumentima se u stvari ne pominju ni Hrvati ni Srbi već Sloveni odnosno Goti

⁸¹ Videti N. Banašević, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd, 1971, 7. et pas.

⁸² N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 17. et pas..

⁸³ N. Vukčević, op. cit. 39.

⁸⁴ Videti R. Novaković, op. cit.; takođe D. Mandić 1973/II.

⁸⁵ M. Glomazić, op. cit. 31.

("Sclavorum" odnosno "Gothorum"⁸⁶). To ostavlja mogućnost tumačima da tu skupinu kasnije, veoma većim dokaznim postupkom, podvedu pod skupinu "Hrvati" odnosno "Srbi". Da nevolja bude veća, nijedan od ovih izvornih tekstova nije sačuvan u originalu, nego su danas poznati po prepisima. To saznanje daje veliki manevarski prostor i mogućnost da se sve što nije u skladu sa sopstvenim mišljenjem prikaže kao posledica greške u prepisivanju. Nepotrebno je napominjati da sastavljači ovih starih tekstova ni izdaleka nisu bili "objektivni", i da su njihovi izveštaji bili u skladu sa njihovim političkim pretenzijama. I to ostavlja mnogo prostora da se prilikom tumačenja te tendencioznosti od strane "objektivnih" istraživača "otkriju" i "isprave" i tako prilagode određenoj ideologiji. Mandić, na primer, i sam smatra da je delo "Kraljevstvo Hrvata" (tačnije "Kraljevstvo Slovena", na osnovu koga su nastala dela "Hrvatska kronika" i "Letopis popa Dukljanina") nastalo da bi se obmanula javnost: tim delom je, po njemu, Mihajlo Dukljanski, da bi opravdao svoje težnje da se odvoji od ostatka Hrvatske, želeo dokazati da je sedište Hrvatske države oduvek bilo u Duklji⁸⁷. Ipak, Mandić i pored toga, tom dokumentu daje prvorazredni značaj kada ono potkrepljuje njegove teze. Osim što prioritet daje kasnijim dokumentima (Letopisu) u odnosu na stariji (Porfirogenitovo "O upravljanju carstvom"), on Porfirogenitovo delo u svom radu spominje znatno kasnije od Letopisa, i to usput, kada je uz pomoć ovog drugog njegova konstrukcija već dobila zamah i jasne obrise za koje je čitaoca emotivno i intelektualno vezao. Porfirogenit je, naime, pisao da se hrvatska država pre 11. veka nije pružala južno od Cetine. Time Porfirogenit direktno dovodi u pitanje Mandićevu tezu o postojanju Crvene Hrvat-

⁸⁶ D. Mandić, 1973/I: 43 et pas.

⁸⁷ Ibid. 56.

ske i o njenom pružanju do Valone u Albaniji. Zatim Mandić smatra da je Porfirigenit u svom delu u 30. poglavlju iza subjekta "Hrvatska" sam uneo umetak "i ostali Sloveni" što ne odgovara stvarnosti: takvo tumačenje je posledica jasnih Mandićevih aspiracija⁸⁸. Po "Letopisu popa Dukljanina", u Mandićevom tumačenju, čak je i Raška u 8. veku bila deo Hrvatske.⁸⁹

Takođe važan problem je i prevod tekstova koji su u originalu pisani na grčkom odnosno latinskom jeziku: tako imamo čitav niz primedbi koje jedni istraživači upućuju na račun drugih samo zbog neodgovarajućeg prevoda⁹⁰. Navešću samo jedan primer. Trpimirova darovnica iz 9. veka govori o splitskoj mitropoliji. U tekstu se nalazi rečenica "metropolis... pene per totum regnum Croatorum". Rački je tvrdio da se prilog "paene" treba prevoditi sa "skroz" (prema reči "prorsus"), a ne u značenju "gotovo" ili "skoro" (prema reči "fere"). Šišić je smatrao da se "pene" treba razumeti kao "gotovo"⁹¹. Ovo različito shvatanje jedne reči menja suštinu iskaza, i određuje veličinu tadašnje Hrvatske: jer ako se prevede sa "skroz" onda je splitska nadbiskupija bila veća od hrvatske države, a ako se prevede sa "gotovo" onda je hrvatska država bila zahvatala veći prostor od nadbiskupije. Izvorni tekst, dakle, možemo čitati na sledeće načine: "A zatim da pomenutoj majci crkvi, koja je metropola do obala Dunava i gotovo po cijelom kraljevstvu Hrvata..." ili "A zatim da pomenutoj majci crkvi, koja je metropola do obala Dunava i skroz po cijelom kraljevstvu Hr-

⁸⁸ Ibid. 164.

⁸⁹ Ibid. 263.

⁹⁰ I. Mužić, (ur.), Hrvatska hronika 547-1089, 3. Dopunjeno izdanje, Split, 2001., 196.

⁹¹ O tome više u D. Mandić, 1973/I: 135.

vata..."⁹². Opredeljivanje za jedno od značenja povlači sa sobom i opredeljivanje za to da li su Srbija i Bosna bile deo Hrvatske ili ne.

Darovnica vojvode Trpimira, koja se uzima kao važan dokaz da je Bosna bila u sastavu Hrvatske u 9. veku, ocenjena je i od onih koji joj pridaju važnost kao u jednom delu netačna. Na primer, Šišić navodi da je onaj deo darovnice koji govori o prostiranju splitske metropolije ubačen od strane "neke kasnije ruke"⁹³, da se taj podatak ne bi kosio sa njegovom tezom da se Hrvatska pre 11. veka nije prostirala južno od Cetine. Tako se dovodi u sumnju istinitost jednog svedočanstva na osnovu koga se ipak kasnije stvaraju čitave teorije. Budući da su različiti delovi Porfirogenitovog "Carstva" međusobno kontradiktorni, Mandić sretno pronalazi način da ih uklopi u svoj mozaik: smatra da je Porfirogenit sabrao podatke iz različitih razdoblja i smestio ih u delo bez razgraničenja. Mandić s toga preduzima postupak otkrivanja koji delovi pripadaju kom periodu: ono što se poklapa sa Mandićevom tezom biva smešteno u period pisanja teksta, a deo koji opovrgava Mandićevu tezu i koji je kontradiktoran sa prethodnim, smatra se umetkom koji se odnosi na neki raniji ili kasniji period⁹⁴. Nada Klaić pak direktno i bez uvijanja, kritikujući Ćirkovića, kritikuje i izvore koje Ćirković koristi i koje (možda) pogrešno interpretira. Ona izveštaj Konstantina Porfirogenita naziva "nekritičkim", i smatra da njegove podatke može koristiti samo onaj istoričar kome "nije odveć stalo do historijske istine". Ona kaže da Konstantinovi podaci ne smeju poslužiti za određivanje teritorijalnog prostiranja prvobitne Bosne. Za "Letopis popa Dukljanina" ona

⁹² Ibid. 135, 139.

⁹³ Prema ibid. 134-136.

⁹⁴ Ibid. 157. et pas.

kaže da je to "vješta konstrukcija barskoga nadbiskupa" i da je to delo iste vrednosti kao i Porfirogenitovo⁹⁵.

Videli smo koliko se poteškoća u tumačenju može javiti kada se istorijskom izvoru priđe kritički, tj. s pretpostavkom da je istorijski izvor nepotpun i neobjektivan. Još je problematičnije ako se istorijskom izvoru pristupi nekritički, odnosno, sa uverenjem da je sve što je u njemu izneto tačno. R. Novaković na primer polazi od toga da je Porfirogenit morao dobro poznavati prilike o kojima piše, te da podaci u njegovom delu mora da su u potpunom međusobnom skladu i da nema ni najmanje međusobne oprečnosti⁹⁶. I ovakav pristup, međutim, ostavlja mnogo prostora konstrukcijama raznih vrsta, jer se sve ređa po jednom logičnom redu, ali onaj koji utvđuje zakone te logike je interpretator, a ne pisac čije se delo interpretira. Sve protivrečnosti se smatraju logičnima jer se nadomeštaju i domišljaju.

Nije potrebno isticati da su rasprave i polemike o ovom pitanju pune emotivnog naboja i da se često spuštaju ispod nivoa intelektualne diskusije. Zagovornici jednog shvatanja često (ili gotovo uvek) kritikuju predstavnike drugih teorija za nedosledno sproveden naučni postupak, za falsifikovanje činjenica i proizvoljno tumačenje. Sve vrca od polemičkih tonova. Hrvatski istraživači zameraju srpskim na tendencioznosti i ekspanzionističkoj politici koju sprovode. Srpski, s druge strane, ukazuju na neprofesionalnost hrvatskih istoričara. Lazo M. Kostić je 1956. godine, pišući o spornim teritorijama Srba i Hrvata, otišao nekoliko koraka dalje. On daje kvalifikaciju celog hrvatskog naroda: "Sve bi ovo bilo suvišno kad bi se imalo posla sa jednim normalnim narodom (hrvatskim; S.N.) i nor-

⁹⁵ Videti N. Klaić, *Srednjovekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377)*, Zagreb, 1989. 12.

⁹⁶ R. Novaković, op. cit. 46.

malnom narodnosnom ideologijom. Sa jednim narodom koji poštuje i tuđa prava". Govoreći o svom delu on kaže: "No ipak ovaj rad nije se nigde spustio na nivo hrvatskih radova slične vrste, na nivo radova jednog Pavla Ostojića, jednog Dinka Tomašića, Vlaha Raića, Bogdana Radice, oba Meštrovića, Cilige i družine. To bi bilo nedostojno Srbina i naučnika". Za rad Pera Digovića Kostić kaže da je "skoro svaki citat falsifikovan" te da su to "samo Hrvati u stanju da čine". On zato ističe da ni najmanje ne želi da se približi "hrvatskoj praksi citiranja". On zaključuje da "ako ima malo razuma kod Hrvata, može ova knjiga uticati da i oni uvide stvarnost", mada je reč o narodu koji je "neprirodno sazdan" i sa kojim je opasno živeti zajedno⁹⁷. Drugi "prosrpski" autori bili su mnogo blaži i, mada su ukazivali na izvesne nenaučne razloge prihvatanja određenih stavova od strane pristalica "crnogorske" odnosno "hrvatske" teorije, ograničavali su se na kritiku upotrebe izvora iz druge ruke i na pogrešno navođenje⁹⁸. Crnogorski istraživači posebne "crnogorske" orijentacije, kao Kulišić npr., kritikuju ostale teorije i njihove dokaze kao protivrečne i tendenciozne⁹⁹. Od pristalica hrvatske teorije najglasniji i najoštriji je Mandić¹⁰⁰.

⁹⁷ Videti M. L. Kostić, Sporne teritorije Srba i Hrvata, Beograd, 1990. 12 et pas.

⁹⁸ M. Glomazić, op. cit. 97.

⁹⁹ Š. Kulišić, nav. delo.

¹⁰⁰ D. Mandić, 1973/I., Crvena Hrvatska u svetlu povijesnih izvora, 3. U potpunosti izdanje, Čikago-Rim; takođe D. Mandić, Bosna i Hercegovina: povijesno-kritička istraživanja, svezak treći, Etnička istorija Bosne i Hercegovine, Rim, 1967.

6. Kritike postojećih teorija

Vrlo je problematično bilo šta tvrditi u pogledu ovog pitanja. Nije sasvim jasno da li su oskudni istorijski dokumenti iz srednjeg veka pouzdana svedočanstva. Nejasno je i da li su Slovenska plemena prilikom svog doseljavanja na Balkan već bila raslojena na Srbe i Hrvate, ili je ta podela nastala kasnije na bazi državnog suvereniteta i konfesionalne pripadnosti. U Crnoj Gori u srednjem veku srećemo složenu etničku situaciju: na jednoj strani imamo staro Romansko katoličko stanovništvo, na drugoj preslovensko stanovništvo (Iliri, Kelti)¹⁰¹, na trećoj Slovine još odane paganskoj religiji. Kasnije su i sami Sloveni unutar Crne Gore podelili po konfesionalnoj pripadnosti na katolike i pravoslavce: danas tamo nalazimo one koje se izjašnjavaju kao Srbi, one koji se izjašnjavaju kao Hrvati, one koji se izjašnjavaju kao Crnogorci, kao i Muslimane (Bošnjake) i Albance. Primorje Crne Gore je bilo pod jakim uticajem Venecije i Katoličke crkve, ali su planinski delovi bili često nedostupni bilo kakvom misionarskom radu ili pod uticajem Pravoslavne crkve.

Prva grupa teorija se može kritikovati na više načina. Kao prvo, nema pouzdanih dokaza da su Duklju naselili Srbi: Porfirogenit, na koga se mnogi pozivaju, nigde izričito ne kaže da su stanovnici Duklje Srbi, mada ima delova koji na to upućuju¹⁰². Ivan Mužić primećuje kako je zanimljivo da Porfirogenit za "Dukljane ne navodi ni da su Hrvati ni da su Srbi"¹⁰³. Kao drugo, želja Crnogoraca da se identifikuje sa srednjevekovnom Srbijom i Srbima ne mora imati etničku pozadinu. To može biti

¹⁰¹ Videti J. Jovanović, nav.delo 10.

¹⁰² Istorija Crne Gore, knjiga I, Titograd 1967; takođe, N.Klaić op. cit. 20.

¹⁰³ I. Mužić (ur.) op. cit. 199.

želja za identifikacijom sa nečim moćnim i slavnim, nečim sa čime se Crna Gora mogla ponositi i što u 19. veku nijedna balkanska država nije imala. Reč je o slobodi i političkoj moći: srednjevekovna srpska država je bila najmoćnija država na Balkanu, a njena kultura na zavidnom nivou¹⁰⁴. Ona je bila ta koja osvaja i određuje pravila. Osim toga, pojam "srednjevekovna srpska država" nije se odnosio samo na stvarnu istorijsku državu, već i na ideju junaštva i slave uopšte. Srbija i Kosovski boj su bili simboli jednog časnog i ponosnog načina života koji je za mali narod pod Turskom okupacijom predstavljao inspiraciju. Uz pomoć tih termina (Srbi i Srpstvo) oživljavale su se arhetipske slike srednjevekovnog viteštva, te su oni bili simboli za nešto u izvesnom smislu transcendentno. Zato želja Crnogoraca da se deklarišu kao Srbi, kao i vekovima stvaran i održavan Kosovski mit ne mora imati stvarno istorijsko utemeljenje, već je pre ideološki orijentir u cilju buđenja i održanja nacionalne svesti¹⁰⁵.

I druga teorija se može kritikovati sa nekoliko argumenata. Prvo, Porfirogenit navodi da je Mihajlo Višević, vladar Zahumlja i Travunije (dakle oblasti u neposrednoj blizini Duklje), vladao Srbima¹⁰⁶. U skladu s tim, vrlo je problematično tvrditi na osnovu izveštaja popa Dukljanina da je postojala Crvena Hrvatska koja je obuhvatala i ove oblasti, odnosno tvrditi da su stanovnici Crvene Hrvatske bili Hrvati. Istina, postoje tumačenja koja pronalaze sretno rešenje: stanovništvo Zahumlja i Travunije je moglo biti srpsko, dok su plemstvo i vladar mogli biti drugačijeg etničkog

¹⁰⁴ S. Brković, op. cit. 48.

¹⁰⁵ Videti Z. Latinović, Kukavno Srpstvo, magazin "NIN" od 19. 04. 2001. 34-35.

¹⁰⁶ Videti R. Novaković, op. cit.

porekla¹⁰⁷. Već je pomenuto da su pojmovi "Crvena" i "Bela Hrvatska" bili retko u upotrebi, te da su ti nazivi imali sporedni značaj pa se ne javljaju u zvaničnim dokumentima. Osim toga, činjenica da su se Crnogorci u Carigradu u 19. veku izjašnjavali kao Hrvati, kako kažu neki izvori, može lako biti objašnjena praktičnim razlozima: to su oni mogli činiti zbog straha od turskog proganjanja, a ne zbog toga što su se zaista tako i osećali¹⁰⁸.

Politički aspekt celog problema nije izgledao nerešiv polovinom 19. veka, kada su se stvarali nacionalni programi, nacionalne elite i ideja o jugoslovenstvu. U tom periodu čak je i kod Hrvata preovladavalo mišljenje da je Crna Gora teritorija koja bi trebalo da pripadne Srbiji. Prvi plan o stvaranju jugoslovenske federativne države "Jugoslavije", nastao 1848. godine od strane Matije Bana i saradnika, predviđa osnivanje države Bugara, Hrvata i Srba, sa jasno definisanim granicama između ta tri konstitutivna dela. Bosna je trebalo da bude podeljena između Hrvatske i Srbije (Vrbas bi bio granica), Slovenija je trebalo da pripadne Hrvatskoj, dok su Crna Gora, Makedonija, Vojvodina i Dubrovačko zaleđe bile teritorije rezervisane za Srbiju¹⁰⁹.

Zaključak

Nakon ovog pregleda istoriografskih studija o etnogenezi Crnogoraca, i uporedne analize rezultata istoriografskih istraživanja

¹⁰⁷ Ibid. 67. et pas.

¹⁰⁸ Lj. P.Nenadović, O Crnogorcima, Pisma sa Cetinja 1878 godine, Srp. Književna zadruga, Novi Sad 1929, 105-114; takođe R. J. Dragičević, Hrvat Baša, Zapisi, 22, Cetinje, 1939. 334-341.

¹⁰⁹ Lj. Durković-Jakšić, Srbijansko-Crnogorska saradnja (1830-1851), Beograd, 1957. 87-88.

iz različitih (zainteresovanih) sredina, možemo reći da je sve veća nezainteresovanost i kritičnost antropologa prema klasičnom istoriografskom metodu u dobroj meri razumljiva. Nizak stepen pouzdanosti osnovnih izvora, i veoma velika doza subjektivnosti u interpretaciji tih izvora, predstavljaju odbijajuće faktore. Privlačni antropološki faktori, oni zbog kojih bi se istraživači mogli opredeliti za antropološki a ne za klasični istoriografski pristup, s druge strane, počivaju na uvidu da je došlo do krupne promene u načinu opšteg percipiranja društvene stvarnosti, zbog čega se radi na neophodnom premeštanju akcenta sa istrošenih na novootkrivene resurse ili nivoa naučnih činjenica. Savremeni antropološki metod polazi od toga da postoji subjektivni doživljaj iz koga se rađa tzv. objektivna društvena akcija, koju opet subjektivno procenjujemo ili vrednujemo. Shvatanje da subjektivne predstave postaju realnost i konstanta prvog reda, koju jedino ima smisla proučavati, paradoksalno čini antropologiju kredibilnijom od istoriografije. Veća fleksibilnost i prilagodljivost antropološkog pristupa čini antropološke metode i rezultate aktuelnijima, mada kratkotrajnijima. Praćenje ritma promena bazičnih civilizacijskih tendencija i prilagođavanje istraživačkih metoda tom ritmu zahteva veliki napor, tj. stalnu budnost i otvorenost. Činjeničnog tla na koje se možemo osloniti sve je manje, i stalno se pomera.

Izabrani primer, na kojima se proveravala mogućnost antropološke upotrebe istoriografskih istraživanja, odnosno, antropološkog doprinosa istoriografskim analizama, odnosi se na jednu "malu" i "novu" balkansku naciju, odnosno naciju čija osnova, po brojnim pokazateljima, nije etnička: to je crnogorska nacija. Iako do kraja nije sasvim jasno da li je postojao neki poseban i specifičan etnički element oko koga se ova nacija formirala, ime ove nacije, po svemu sudeći, nastalo je po teritoriji koju ta nacija naseljava. Osim toga, reč je o naciji koja do skoro nije uspeła da stvori jako i homogeno jezgro koje bi bilo objedinjeno pod istim kultur-

nim i političkim programom, tako da je neprekidno bila pod uticajem susednih nacija (srpske i hrvatske). I druge "male" nacije na Balkanu su prihvatale programe i projekte susednih većih nacija, što je dovodilo i do etničke identifikacije sa većim nacijama. Vrlo rano su hrvatska i srpska nacija dobile "autorizovano" pravo da predstavljaju zapadno odnosno istočno hrišćanstvo, čime su ove slabije nacije u religioznom smislu bile inferiorne i nemoćne da se religijski emancipuju u okviru sistema zapadnih religijskih institucija. To je proizvelo takvu situaciju da su se oko ovih malih nacija, i u okviru njih, formirale tri interesne sfere, tri centra moći, koji su onda proizvodili i tri tradicije i tri ideologije: dve spoljašnje suprotstavljene i jedna unutrašnja samosvojna. Takva kompleksna situacija otvarala je mogućnosti za uporedno postojanje većeg broja različitih modela identifikacije i predstavljala veliki potencijal za situacijsku upotrebu identiteta.

Istoriografske tradicije svake od zainteresovanih strana dosledno su, uz nekoliko izuzetaka, pratile programe i interese sopstvenih nacija, tako da se istoriografija u dobroj meri pretvorila u jedan od oblika (instituciju) borbe za nacionalne interese. U tom smislu istoriografija se sve više kvalifikuje kao predmet antropoloških istraživanja, a sve manje ima potencijala da ostane pomoćna (ili partnerska) disciplina. Iako postoji evidentna potreba za kontinuitetima i istraživanjem prošlosti, kako na institucionalnom tako i na individualnom nivou nacionalne identifikacije, ti kontinuiteti sve više postaju "čekovi bez pokrića": oni se mogu i moraju stvarati i upotrebljavati, dakle, imaju upotrebnu vrednost, iako svi znaju da je njihova stvarna vrednost veoma mala i promenljiva. Još uvek postoji strah da se proglasi potpuna emancipovanost sadašnjosti od prošlosti, jer to zahteva mnogo veću dozu odgovornosti od one koje se zasniva na istorijskoj svesti. To dokazuje da istorijska svest još nije izgubila svoju mobilizirajuću funkciju, ali daleko od toga da se može smatrati inicirajućim jezgrom svesti savremenog

čoveka. Antropolozi to sve više uviđaju i prihvataju, i trude se, ne bez unutrašnjih i spoljašnjih otpora, da tome prilagode izbor predmeta i metoda istraživanja.

Anthropological Approach to Etnogenesis: the Case of Montenegrins

In this paper, I present the interactionist approach to studies of ethnogenesis in anthropology. I have undertaken the deconstruction of historiographic studies of the people of Montenegro, through the comparative analysis of results from differing historiographic traditions. The ethnogenesis of Montenegrins represents a good example how ethnogenetic constructions are built through interethnic and interantional interaction, in accordance with contemporary political interests.

Sadržaj

Saša Nedeljković

Antropologija savremenosti ili antropologija kao savremenost: antropologija između prezentizma i temporalizma 5

Ivan Kovačević

Deset antiteza jednom postizmu u antropologiji 24

Saša Nedeljković

Antropološki pristup proučavanju etnogeneze: Etnogeneza Crnogoraca 36

Dragana Antonijević

Merkantilne legende postindustrijskog društva 76

Ljubomir Hristić

Ričard Dorson i proučavanje folkloru u savremenom miljeu 92

Lidija Radulović Koncepti Dušana Bandića: narodna religija i narodno pravoslavlje u kontekstu istraživanja religije u domaćoj etnologiji XX veka	102
Danijel Sinani Religijsko-ritualni funkcioneri i kulturna mesta u istočnoj Srbiji	124
Vladimir Ribić Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka	150
Ljiljana Gavrilović Etnografski muzeji/zbirke i konstrukcija identiteta	172
Gordana Gorunović Postsocijalizam i tranzicija, lokalne zajednice i identiteti	190
Jelena Vasiljević Predstavljanje projekta <i>Spinning out of control: rhetoric and violent conflict. Representations of 'self' – 'other' in the Yugoslav successor states</i>	206

Izdavač: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i
Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u
Beogradu. Za izdavače: Filip Niškanović i Ivan Kovačević. Ured-
nik: Miroslav Niškanović. Štampa: SGC, Beograd. Beograd 2007.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497)(082)

АНТРОПОЛОГИЈА савремености : зборник радова / уредио и уводну студију написао Саша Недељковић. – Београд : Српски генеалогски центар : Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, 2007 (Београд : СГЦ). – 219 стр. ; 24 см. – (Етнолошка библиотека / [Српски генеалогски центар] ; књ. 23)

Према уводној студији, зборник садржи радове са истоименог међународног научног скупа, одржаног у Београду 25. новембра 2006. год. – Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. –Summaries.

ISBN 978-86-83679-33-1 (СГЦ)

1. Недељковић, Саша
а) Антропологија – Балканске државе –
Зборници
COBISS.SR-ID 139313676